

## قرارداد ۱۹۰۷ و جمهوری سوم فرانسه

یکی از فصول غم‌انگیز تاریخ ایران قرارداد ۱۹۰۷ میلادی روس و انگلیس است که قسمتی از آن مربوط به تقسیم ایران به دو «منطقه نفوذ» میان دو دولت مذکور بود. درباره این قرارداد و اثرات سوء آن در لطمه با استقلال سیاسی، اقتصادی، فرهنگی... ایران تاکنون بسیار قلم‌فرسائی شده، ولی آنچه که از نظرها دور مانده و کمتر بدان توجه شده نقشی است که فرانسه بعنوان «میانجی» و «واسطه» میان امپراطوری انگلیس و دولت تزاری روس ایفا نموده و کوششی است که دیپلماتهای فرانسوی بطور علنی یا در پشت صحنه برای رفع اختلافات دو قدرت رقیب، نزدیک نمودن نظراتشان بیکدیگر و وادار ساختن آنها به امضای قرارداد بعمل آورده‌اند. هدف از بررسی این مطلب و تجزیه و تحلیل نکات مختلف آن، آگاهی بیشتر از روش فرانسه در گذشته، در قبال مسائل مربوط به ایران است.

منابع و مآخذ مورد استفاده برای نگارش این مقاله، علاوه بر مدارک منتشر نشده «آرشیو وزارت امور خارجه فرانسه»، «اسناد سیاسی فرانسه» و نیز دو بولتن یکی مربوط به «آلیاس فرانسه» و دیگری مربوط به «انجمن فرانسه و ایران» میباشد. در قرن نوزدهم رقابت‌های انگلیس و روس در قاره آسیا، بخصوص در ایران، تبت و افغانستان بتدریج بنحو نگران کننده‌ای رو بتوسعه گذاشت و دولتین مزبور برای پیشگیری خطر برخورد وادار به جستجوی راههای مصالحه‌آمیز در این منطقه از جهان شدند.

فرانسه از یکطرف بوسیله قرارداد اتحاد ۱۸۹۲ میلادی به روسیه پیوسته بود و از سوی دیگر توسط معاهده ۱۹۰۴ میلادی با انگلستان باب مودت و دوستی گشوده بود. بدین سبب کشور مزبور اشتیاق داشت که قدمی در راه برقراری حسن تفاهم و نزدیک شدن میان دو متحدش یعنی روسیه و انگلستان بردارد زیرا بخوبی آگاه بود که این اتفاق سه‌گانه که خود نیز جزئی از آن محسوب میشد، تا زمانیکه رقابت و خصومت انگلیس و روس در آسیای باختری ادامه داشت، نمیتوانست دارای ارزش واقعی باشد. دلیل دیگر کوشش زمامداران فرانسه، برای بهبود روابط انگلیس و روس این بود که فرانسه خواهان پایان دغدغه و نگرانی دولت اخیرالذکر در آسیا و کشاندن او بمیدان وقایع سیاسی غرب بود، چون حضور روسیه در صحنه کشمکشهای اروپا بنفع فرانسه تمام میشد.

موافقتنامهٔ مربوط به ایران متضمن تقسیم ایران به سه منطقه بقرار زیر بود:  
شمال ایران تحت نفوذ روسیه، جنوب کشور تحت نفوذ انگلیس و ناحیه مرکزی  
واقع بین این دو قسمت در اختیار هر دو ابرقدرت. از جانب دیگر در قرارداد قید شده  
بود که درآمدهای گمرکی ایران، مانند گذشته در وثیقهٔ قروض دولت ایران از بانک  
شاهنشاهی ایران (بانک انگلیس) و بانک استقراضی ایران (بانک روس) باقی بماند.<sup>۲</sup>  
مادهٔ ۵ قرارداد اشاره داشت به تصمیماتی که دو بانک انگلیس و روس فوق‌الذکر،  
در صورت تأخیر یا عدم امکان دولت ایران در استهلاك یا پرداخت بهرهٔ قروض خود،  
اتخاذ مینمودند.<sup>۳</sup>

فرانسه که از دیر زمانی نقش داور مناقشات روسیه و انگلستان بر سر کسب قدرت  
در ایران را ایفا میکرد، تصمیم گرفت آنها را آشتی دهد، زیرا از سال ۱۹۰۴ میلادی،  
در این کشمکش خود را در محظور میدید.

وزارت امور خارجهٔ فرانسه ضمن تماسهای مداوم با لندن و سن پترزبورگ آنها را  
به تماس مستقیم با یکدیگر تشویق و ترغیب میکرد.

دولت فرانسه آمادگی خود را برای میانجیگری، با رغبت کامل اعلام داشت و  
در ۱۹۰۷ میلادی، مذاکرات بین روسیه و انگلستان بمنظور دستیابی به توافق در مسائل  
مورد اختلاف دو کشور آغاز شد. مذاکرات طولانی و مشکل، بخصوص دربارهٔ  
کشمکشهای روس و انگلیس در ایران، علیرغم تباین نظر شدید طرفین ادامه یافت.

دلکاسه<sup>۴</sup> وزیر امور خارجهٔ وقت فرانسه، پل کامبون<sup>۵</sup> سفیر فرانسه در انگلستان  
و بمپار<sup>۶</sup> سفیر فرانسه در سن پترزبورگ به کوششهای خود بیش از پیش افزودند. بمپار  
به نیکلسون<sup>۷</sup> همتای انگلیسی خود توصیه میکرد که برای سهولت عمل، گفتگو را ابتدا  
از تبت شروع کنند، سپس با مسئلهٔ افغانستان آنرا ادامه دهند و مطالب مربوط به ایران  
را که از همه بغرنج‌تر و صعب‌التوافق‌تر بنظر میرسید برای آخرین مرحلهٔ مذاکرات  
بگذارند.<sup>۸</sup>

از سوی دیگر پل کامبون پیشنهاد کرد که مذاکرات سری باقی بماند و از عدم  
رعایت این موضوع از طرف بعضی از روزنامه‌های فرانسوی، به وزارت امور خارجه گله و  
شکایت نمود.<sup>۹</sup>

۲- آرشیو وزارت امور خارجه فرانسه - ایران، سری جدید ۱۷، سیاست خارجی، پرونده  
عمومی، ۱۹۱۱ میلادی، ص ۱۳.  
۳- به مفاد قرارداد ۱۹۰۷ میلادی روس و انگلیس رجوع شود.

4- Delcassé.

5- Paul Cambon.

6- Bompard.

7- Nicolson.

۸- اسناد سیاسی فرانسه - اروپای نو، پاریس، کوست (Costes) ۲ (۱) ص ۱۲۸.

۹- ایضاً، ص ۱۲۳.

عاقبت در ۳۱ اوت ۱۹۵۷، مذاکرات انگلیس و روس منجر به امضای موافقتنامه‌ای در سن پترزبورگ بین ایزولسکی<sup>۱۰</sup> وزیر امور خارجه و نیکلسون سفیر انگلیس در آن کشور شد.

وزارت امور خارجه، بیدرنگ تحولات سیاسی ناشی از عقد این قرارداد را مورد بررسی قرار داده، به سیاست خود در ایران خط‌مشی تازه‌ای منطبق با وضع جدید داد. دولامارتینیر<sup>۱۱</sup> سفیر فرانسه در ایران، قبل از عزیمت بمحل مأموریتش در ۱۹۵۷ میلادی، دستورات و تعلیمات مفصل و مبسوطی در مورد روشی که باید در قبال نمایندگان سیاسی روس و انگلیس در ایران در پیش گیرد و همچنین دربارهٔ وظایف سفارت فرانسه برای حفظ و تقویت روابط دوستانه میان سفرای دو کشور تازه آشتی‌یافته دریافت داشت. با وجود رضایت خاطر هیئت حاکمه و مسئولین سیاست خارجی فرانسه از قرارداد انگلیس و روس دربارهٔ ایران، در بعضی محافل مالی و سیاسی، در میان ارباب جراید و همچنین در میان اقبال دیگر، این قرارداد با احتیاط مورد قبول واقع شد و حتی عده‌ای مخالفت خود را با آن پنهان نمیداشتند. این مخالفت مطمئناً بعلت نتایج و اثرات توافق روس و انگلیس در قارهٔ اروپا نبود، بلکه بالخصوص مربوط به لطمه‌ای بود که به نفوذ فرانسه در ایران میزد.

لوئی مارن<sup>۱۲</sup> نمایندهٔ ناسی<sup>۱۳</sup>، تأثر و تأسف خود را از اینکه فرانسه میانجی امضای قراردادی بین روس و انگلیس شده که منحصراً به نفع این دو کشور و بدون توجه بمنافع فرانسه بود پوشیده نمیداشت و از اینکه آشتی کنانی که بوسیلهٔ فرانسه فراهم گردید منجر به نابود شدن نفوذ سیاسی این کشور در ایران میشد ابراز نگرانی میکرد<sup>۱۴</sup>. بولتن انجمن فرانسه و ایران<sup>۱۵</sup> قرارداد روس و انگلیس را بدین ترتیب مجسم میکند:

«... بنابراین تصور اولیه‌ای که از قرارداد روس و انگلیس حاصل میشود عبارت است از تقسیم نان شیرینی به دو قطعهٔ بزرگ که برای حفظ ظاهر بوسیلهٔ یک قاچ کوچک که بدوستان و آشنایان اختصاص یافته از هم جدا میگردد. اما این حيله و خدعه‌ای بیش نیست، زیرا این تکهٔ کوچک شیرینی نیز بوسیلهٔ دو شکم‌پرست حریص بلع خواهد شد و دوستان و آشنایان از آن سهمی نخواهند برد.»<sup>۱۶</sup>

در سال ۱۹۱۱ میلادی بود که دولت ایران بمفهوم واقعی این قرارداد پی برد، ولی وزارت امور خارجه فرانسه مأمور شد که نگرانی او را در این باب زایل سازد و در

10- Isvolsky.

11- De Lamartiniere.

12- Louis Marin.

۱۳- Nancy از شهرهای مهم منطقهٔ لورن (Lorraine) در شمال شرقی فرانسه.

۱۴- لوئی مارن - عقب‌نشینی غیر قابل قبول ما در ایران، پاریس، ۱۹۱۵ میلادی، ص ۵.

۱۵- این انجمن در سال ۱۹۵۹ میلادی، بوسیلهٔ سرمایه‌داران فرانسوی، بمنظور جلب تجارت

و صنعت فرانسه بسوی ایران، در شهر پاریس تشکیل شده بود.

۱۶- بولتن انجمن فرانسه و ایران - سال اول، پاریس، ژوئیهٔ ۱۹۱۵، ص ۱.

۱۶ ژانویه ۱۹۱۱، پیشون ۱۷ وزیر امور خارجه وقت فرانسه در این زمینه در مجلس نمایندگان اعلام داشت: «... قرارداد ۱۹۰۷ بهیچوجه مخالف و مغایر استقلال و تمامیت ارضی ایران نیست» ۱۸.

چند هفته بعد در ماه فوریه، صمدخان سفیر ایران در پاریس، در مصاحبه با خبرنگار نیویورک هرالدها، با تکیه باظهارات فوق‌الذکر پیشون بنوبه خود کوشش نمود موجبات اطمینان خاطر مقامات ایرانی را در این مورد فراهم سازد ۲۰.

قرارداد انگلیس و روس که فرانسه آنقدر بدان امید بسته بود مشکل اختلاف انگلیس و روس را حداقل در مورد ایران حل نکرد و دولت فرانسه مجبور شد اقدامات خود را برای جلوگیری از انهدام اتفاق مثلث که بقاء آن برایش حیاتی بود از سرگیرد. از مکاتبات متعدد نمایندگان سیاسی فرانسه در تهران، لندن و سن پترزبورگ در ۱۹۰۷ میلادی چنین برمیآید که علیرغم حصول توافق میان انگلستان و روسیه، در مشاجره و تراغ سیاسی آنان وقفه‌ای حاصل نشده. نامه‌ها و تلگرافهای ریموند لوکنت ۲۱ سفیر فرانسه در تهران و نامه‌های نیکلا قنسول فرانسه در تبریز - بالاخص در جریان سال ۱۹۰۸ میلادی - مقامات روسی را بعنوان مسئول اختلافات انگلیس و روس در ایران معرفی میکنند ۲۲.

عاقبت الامر مرافعات و مشاجرات برسر قرارداد ۳۱ اوت ۱۹۰۷ منجر به تقاضای تجدید نظر از طرف عاقدین آن شد. از جانب انگلستان، انتقادات بخصوص در محافل مطبوعاتی و سیاسی لندن بروز میکرد.

فرانسه نسبت به تجدید نظر در قراردادی که برای به امضاء رساندن آن رنج و زحمت بسیاری را متقبل شده بود نظر مساعدی نداشت، زیرا مقامات فرانسوی بخوبی میدانستند که با توجه به سستی و شکنندگی قرارداد، هرگونه تجدید نظر میتواند بیش از پیش آنرا متزلزل ساخته و در معرض نابودی قرار دهد. مخالفت فرانسه در این مورد تا آوریل ۱۹۱۴ که خطر وقوع جنگ بین الملل هر لحظه نزدیکتر میشد و لزوم همبستگی کامل بین کشورهای اتفاق مثلث را هرچه بیشتر ایجاب مینمود ادامه یافت.

قرارداد ۱۹۰۷ میلادی روس و انگلیس درباره ایران، ثبت و افغانستان بالاخره از

### 17- Pichon.

۱۸- آرشیو وزارت امور خارجه فرانسه - ایران، سری جدید ۱۷، سیاست خارجی، ۱۹۱۱ میلادی، ص ۹۱.

### 19- New York Herald.

۲۰- بولتن کمیته مستملکات فرانسه در آسیا - اظهارات سفیر ایران در پاریس به مخبر روزنامه نیویورک هرالدها، شماره ۱۱۹، فوریه ۱۹۱۱، ص ۹۱.

### 21- Raymond Lecomte.

۲۲- آرشیو وزارت امور خارجه فرانسه - ایران. سری جدید ۱۵، سیاست خارجی، پرونده عمومی ۱۹۰۹ - ۱۹۰۸ میلادی، ص ۱۶۱.

۲۳- آرشیو وزارت امور خارجه فرانسه - ایران سری جدید ۲۶، انگلستان و روسیه، آوریل ۱۹۱۲ - ژوئن ۱۹۱۷، ص ۱۹۴.

مهلکه جان سالم بدر برد و موضوع تجدید نظر در آن هم بتدریج بدست فراموشی سپرده شد.

نتایج حاصله از قرارداد ۱۹۰۷ میلادی روس و انگلیس درباره ایران، برای سیاست فرانسه متعدد بود. یکی از نتایج پیدایش اتفاق مثلث و دیگری تحکیم موقعیت سیاسی فرانسه در اروپا بود، ولی آنچه که در اینجا مورد توجه ما است محققاً اثرات این قرارداد بر سیاست فرانسه در ایران و فوائد و مضرات ناشی از آن است.

قبل از بیان هر نکته‌ای در این مورد باید خاطر نشان ساخت که از ۱۹۰۷ میلادی تصمیمات مهم انگلستان و روسیه درباره ایران باطلاع فرانسه رسانده میشد و منبذنه تنها مقامات فرانسوی در این مسائل مورد مشورت قرار می‌گرفتند بلکه غالباً در تأیید و تقویت این تصمیمات، فرانسه به دو کشور دوست خود انگلستان و روسیه می‌پیوست.

اگرچه بظاهر چنین بنظر میرسد که فرانسه در عرصه سیاست ایران صحنه را بنفع جاه‌طلبی و حرص و آز انگلیس و روس خالی نموده، ولی برعکس با داشتن دو متحد و شریک قوی که دارای نفوذ زیادی در تهران بودند، نفوذ سیاسی فرانسه نیز افزایش یافت.

نکته دیگر اینکه فرانسه با تن در دادن به تفوق و برتری انگلیس و روس توانست از ۱۹۰۷ میلادی بعد تمام نیرو و وقت خود را صرف مبارزه با دیگر رقبای خود در ایران بخصوص دشمن دیرینه‌اش آلمان نماید.

معدنک مضرات و اشکالات ناشی از توافق روس و انگلیس برای فرانسه را نیز نباید نادیده انگاشت. خبر عقد قرارداد روس و انگلیس باعث تعجب توأم با تأسف طبقة تحصیلکرده و با سواد ایران شد و هنگامیکه آنان آگاه شدند که مقدمات این توافق بوسیله فرانسه فراهم شده و بانجام رسیده این تأسف به‌خشمی شدید علیه تدارک‌کنندگان این قرارداد، از جمله فرانسه بدل شد. بر اثر این واقعه فرانسه شهرتی را که در نزد ایرانیان بعنوان دوست و حامی مظلومین و ستمدیدگان کسب کرده بود از دست داد.

از نقطه نظر اقتصادی نیز روابط تجاری ایران و فرانسه، که قبلاً هم از اهمیت چندانی برخوردار نبود، محدودتر شد، زیرا فرانسه نمیخواست، یا روشن‌تر بگوئیم دیگر قادر نبود که با متحدین خود در این زمینه رقابت نماید.<sup>۲۴</sup>

محدودیت دیگری که در نتیجه قرارداد انگلیس و روس برای فرانسه ایجاد شد این بود که فرانسه دیگر حق نداشت بدون اجازه و رضایت قبلی متحدینش، مستشاران و متخصصین مورد نیاز ایران را در اختیار این کشور قرار دهد.<sup>۲۵</sup>

جمهوری سوم فرانسه امیدوار بود که با رفع اختلافات و رقابتهای دو همپیمانش

۲۴- روابط اقتصادی ایران و فرانسه و از جمله مبادلات تجاری بین دو کشور از اواخر قرن نوزدهم تا اواخر جنگ بین‌الملل اول، فصلی علیحده است که توسط نگارنده مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته.

۲۵- خدمت مستشاران مالی و اداری فرانسه در ایران نیز مطلب دیگری است و در آرشیو وزارت امور خارجه فرانسه مدارک و منابع قابل توجهی در این زمینه موجود است.

در آسیای مرکزی و ایران، در برابر تحریکات، دسیسه‌ها و اهداف سیاسی، اقتصادی و نظامی آلمان در این منطقه، جبهه واحدی تشکیل دهد. در خاتمه باید باین نکته اشاره کنیم که علیرغم تمام کوششها و تلاشهای فرانسه، قرارداد ۱۹۰۷ میلادی روس و انگلیس از تعرض آلمان در امان نماند و ملاقات گیوم دوم ۲۶ امپراطور آلمان و تزار نیکولای دوم ۲۷ امپراطور روسیه در پوتسدام ۲۸ و مذاکرات ایشان که منجر بامضای عهدنامه پوتسدام گردید در حقیقت پاسخی از طرف آلمان به قرارداد ۱۹۰۷ میلادی محسوب میشود. ملاقات و مذاکرات پوتسدام که به هدف ایجاد شکاف میان روسیه، انگلیس و فرانسه انجام شد، حل مشکلات و اختلافات روسیه و آلمان در ایران را نیز دربر داشت. نسبت به این تحول، قهرآ سیاست فرانسه در ایران نمیتوانست بی تفاوت باقی بماند که این خود موضوع بحث جداگانه‌ای است.

26- Guillaume.

27- Nicolas.

۲۸- Potsdam شهری واقع در آلمان شرقی و در جنوب غربی برلین، که کنفرانس میان ترومن، استالین و چرچیل در ۱۹۴۵ میلادی نیز در آنجا برگزار شد.



### کیفیت دیوان مرزا صایب علیه الرحمة

از بدایع وقایع اندرام مخلص قسمت تاریخ پنجاب کی واقعات، از روی انتخاب دکتر سید عبدالله در کتاب ادبیات فارسی امین هندوون کاحصه

لاهور ۱۹۶۷

شاید که يك ماه پیش ازین هنگامه از شخصی خبر یافتم که رای نونده رای پیشکار خالصه دیوان مرزا صایب علیه الرحمة دارد که قریب يك لك بیت است - چون از مدتی تلاش این قسم دیوان داشتم از پیش رای مذکور طلبیده شیرازه اجزایش وا کردم و مسطر چهار مصرعی موافق صفحه اصل ترتیب داده بنا بر برداشتن نقل به نه کاتب حواله نمودم، در عرصه سه ماه و پنج روز هشتاد و دو جز که شصت و نه هزار و پنجاه و هشت (۲۳۸؟) بیت دارد باتمام رسید و مبلغ يك صد و هفده روپیه و پنج آنه صرف کاغذ و کتابت و جدول و جلدش کردند - حاصل این گفتگو روزی که هنگامه اموال بمیان آمد فردایش کاتبی از جمله کاتباش جزوی تمام کرده پیش فقیر آورد - بر سر ورق جزو که نظر کردم این بیت مرقوم بود: بیت

در خطر گاهی که سر باید گرفتن با دو دست

می‌کنند این عاقلان اسباب را گرد آوری

غریب رقتی حاصل شد - در سال يك هزار و يكصد و پنجاه و يك هجری که شاه آسمان جاه نادر شاه فرمان روای قلم رو ایران به هندوستان مسلط شد برأی العین دیده شد که هر که مال و منال بیشتر داشت او را آفت بیشتر رسیدست.